

Ilze Ļaksa-Timinska

PhD, literatūrzinātniece; Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts

PhD, literary scholar; Institute of Literature, Folklore and Art, University of Latvia

E-pasts / e-mail: ilze.laksa-timinska@lulfmi.lv

DOI: 10.35539/LTNC.2024.0056.02

Mēģinot izprast 20. gadsimta 20. gadu padomju latviešu identitāti. Roberta Eidemaņa garā stāsta "Ielenktie" imagoloģisks lasījums

Towards an understanding of Soviet Latvian identity in the 1920s. An Imagological Reading of the Long Story *The Surrounded* by Roberts Eidemanis

Atslēgvārdi:

imagoloģija,
20. gs. 20. gadi,
etnotipi,
ideoloģija,
heteroattēls,
autoattēls,
alteritāte

Keywords:

imagology,
1920s,
ethnotypes,
ideology,
hetero-image,
self-image,
alterity

Raksts izstrādāts projektā "Identitāšu ainavas: vēsture, kultūra un vide" (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0008), kas tiek īstenots Valsts pētījumu programmā "Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai".

Kopsavilkums

Roberta Eidemaņa (1895–1937) 1925. gadā Maskavā izdots garais stāsts "Ielenktie" ir viens no latviešu padomju literatūras pirmajiem būtiskajiem prozas tekstiem. Tas ne tikai iezīmē jaunu tematisko lauku, ideoloģisko pozīciju un formālu rakstības paradigmu latviešu literatūrā, bet arī netieši reflektē par to, kas un kāds ir padomju latvietis. Imagologs Daniels Anrī Pažo (*Daniel Henri Pageaux*, 1939) uzskatīja, ka, rakstot un runājot par "citiem", mēs patiesībā atklājam "sevi". Ņemot vērā šo premisu un imagoloģijas teorētiskos aspektus un metodoloģiju, raksta fokusā ir garais stāsts "Ielenktie", analizējot etnosus un tautības jeb etnotipus tekstā. Taču, ņemot vērā padomju izteikto internacionālismu, rakstā ir mēģinājums izmantot imagoloģisko lasījumu, šķirot ne tikai tradicionālos etnotipus, kas balstīti tautībās, bet arī identificējot un šķirot tēlus pēc politiskās un ideoloģiskās pārliecības.

Raksta mērķis ir caur "cita" attēlojumiem jeb heteroattēliem identificēt, ko iespējams pateikt par tekstā iekļauto pašidentitāti, tādējādi caur teksta naratīviem iezīmējot iespējamo 20. gadsimta 20. gadu padomju latviešu identitāti.

Summary

The long story *The Surrounded* ("Ielenktie") by Roberts Eidemanis (1895–1937), published in Moscow in 1925, is one of the first primary prose texts of Latvian Soviet literature. It marks a new thematic field, ideological position, and formal writing paradigm in Latvian literature, and it indirectly reflects who and what a Soviet Latvian is. The imagologist Daniel Henri Pageaux (1939) believed that by writing and talking about "others", we are revealing "ourselves". Considering this premise and the theoretical aspects and methodology of imagology, this article focuses on the long story *The Surrounded*, analyzing the ethnos and nationalities (genotypes) present in the text. However, given the Soviet's pronounced internationalism – the article attempts to use an imagological reading, sorting not only traditional ethnotypes based on nationalities but also identifying and sorting the characters in the text by political and ideological persuasion.

The article aims to identify what can be said about the self-identity embedded in the text through representations of the "other" (hetero-images), thus mapping a possible identity for Soviet Latvians in the 1920s through the narratives of the text.

Imagoloģijas vēsture un terminoloģija

Imagoloģija, ko bieži dēvē par attēlu (latīņu val. *imago*) pētniecību, ir starpdisciplināra joma, kas pievēršas pārsvarā literāro naratīvu un dažādu tautu un grupu starpkultūru reprezentāciju analīzei. Tās mērķis ir izprast, kā kultūras un tautas tiek attēlotas un uztvertas dažādās izpausmes formās, tostarp literatūrā, mākslā, plašsaziņas līdzekļos un citās kultūras izpausmēs. Imagoloģija būtībā ietver kritisku ar konkrētām kultūras, etniskajām vai nacionālajām grupām saistītu tēlu un stereotipu izpēti.

Imagoloģiskos principus laika gaitā izveidoja domātāji no dažādām kultūras vidēm, galvenokārt Eiropā, taču par pirmsākumu mēdz uzskatīt amerikāņu žurnālista un filozofa Voltera Lipmena (*Walter Lippman*, 1889–1974) grāmatu *Public Opinion* ("Publiskais viedoklis", 1922), kurā atrodama pirmā kritiskā stereotipu analīze. Viņš uzsver, cik maz sakara stereotipiem ir ar realitāti: "Lielākoties mēs nevis vispirms redzam un tad definējam, bet gan definējam un tad redzam." (Lippman 2007: 50) Arī Eiropā salīdzinošās literatūras pētnieki 20. gadsimta 20.–30. gados sāka pētījumus par to, kā stereotipi, īpaši tie, kas attiecas uz tautu īpašībām un raksturu, izpaužas literārajos tekstos. Taču līdz 20. gadsimta otrajai pusei, neskatoties uz ceļojumu aprakstu pārpilnību (un dažos gadījumos arī tieši to dēļ), bija plaši izplatīti vienkāršoti uzskati par nacionālajiem raksturiem un īpašībām. Tie dominēja kultūras grupu literārajos attēlojumos, ko dažkārt iemiesoja viens varonis. Tikai pēc Otrā pasaules kara Eiropā sākās nopietnāka pievēršanās "citu" atveidojumiem un tam, kā tas tiek uztverts. Tas nonāca pie dekonstruktīvas nacionālā raksturojuma retorikas analīzes, kas atrodama literārajos tekstos. Jau kopš 1947. gada Žana Marī Karē (*Jean-Marie Carré*, 1887–1958) pētījumos par ārvalstu literārajiem tēliem tika uzsvērtā būtiskā mijiedarbība starp politiku un literatūru (Carré 1947). Viņa paraugam sekoja Mariuss Fransuā Gijārs (*Marius-François Guyard*, 1921–2011), 1951. gadā esejā apzīmēdams cittautiešu tēlus kā subjektīvus priekšstatus, ko ietekmējuši identificējami vēsturiski konteksti (Guyard 1951). Šajā esejā viņš atzīmēja, ka Žans Žaks Ruso (*Jean Jacques Rousseau*, 1712–1778) jau 1764. gadā, apceļodams Šveici, rakstīja, ka iespaidi, ko valsts apmeklējums atstāj uz ceļotājiem, vairāk atklāj par ceļotājiem, nevis viņu apmeklējuma vietu (Guyard 1951: 114). Šis 18. gadsimta Ruso atzinums sasaucas ar idejām, par kurām imagologi diskutēja vairāk nekā 200 gadus vēlāk un kas kļuva par imagoloģijas teorētisko esenci.

20. gadsimta 60. gados tika likts pamats tā saucamajai Āhenes imagoloģijas skolai ar beļģu komperatīvistu Hugo Dīserinku (*Hugo Dyserinck*, 1927–2020) priekšgalā, kurš turpināja Karē un Gijāra iesākto virzību un uzsvēra, cik nozīmīgs ir sociālais, politiskais, vēsturiskais konteksts literārā darba tapšanā. Viņš norādīja, ka nacionālie tēli ir diskursa konstrukcijas, kas atspoguļo subjektivitāti literārā darba tapšanas brīdī un rada literārajos darbos risināto morālo spriedzi (Dyserinck 1967). Dīserinks

arī aizsāka diskusiju par imagoloģisko leksiku – pats viņš lietoja terminus “tēli”, “iztēles tēli”, “stereotipi”, lai aprakstītu dažādus pētāmos diskursus par sevi un citiem. Dīserinka māceklis Manfrēds Fišers (*Manfred Fischer*, 1947) 1987. gadā ierosināja šos neskaidros un plūstošos terminus aizstāt ar vienotu terminu “imagotips” (Beller 2007: 9) (radies, apvienojot *imago* un “stereotips”), vēlāk atvasināts “etnotips”, kas ir visbiežāk lietotais termins 21. gadsimta imagoloģijas teorētiskajā literatūrā.

Paralēli Āhenes imagoloģiskajai skolai liela nozīme ir arī 20. gadsimta 80. gados franču literatūrzinātnieka Daniela Anrī Pažo (*Daniel-Henri Pageaux*, 1939) idejām. Pažo uzskatīja, ka visi etnotipi rodas, apzinoties “es” attiecībā pret “cits” un “šeit” attiecībā pret “citur” (Pageaux 1989: 135). Te parādās attiecības starp diviem kultūras uztveres veidiem – kultūras (es) un iztēles/iztēloto kultūru (cits) jeb, kā viņš pats piedāvāja šīs attieksmes dēvēt, – identitāte pret alteritāti (Pageaux 1989: 136). Tātad ir “es” identitāte, uz kuras pamata tiek konstruēts etnotips, izejot no identitātes pasaules uztveres, valodas, vērtībām, atšķirīgām un kopīgām iezīmēm. Vēl viens apsvērums, par ko rakstīja Pažo, – lasītāja identitāte, viņa gaidas un reakcija uz noteiktiem attēliem. Pažo rosināja imagologiem uzdot sev jautājumu: kas varētu būt konkrēto darbu mērķauditorija, un vai tēli tajos ir ieviesti apzināti un ar kādu mērķi (Pageaux 1989: 138–139)? Tādējādi tika izveidotas trīsstūrveida attiecības starp referentu (tas var būt pats rakstnieks, bet biežāk konkrēta teksta stāstītājs), etnotipu un tā uztvērēju, un imagologiem ir iespēja pētīt, ko iespējams atklāt par referentu, ņemot vērā, kāds etnotips tiek veidots, ar kādu nolūku, kas ir mērķauditorija.

Šo ideju integrē arī Āhenes imagoloģijas skolas turpinātājs, holandiešu teorētiķis Jūps Lērsens (*Joep Leerssen*, 1955). Viena no viņa interesēm ir validitātes jautājums – pētot nacionālos stereotipus un iespējamās “nacionālos raksturus” vai nacionālo reputāciju, imagologam rūp nevis jautājums, vai šī informācija ir patiesa, bet gan – kā tā ir kļuvusi atpazīstama (Leerssen 2007a: 27)? Šī interese (nevis par “patiesību”, bet gan par “atpazīstamību”) nozīmē, ka etnotipi tiek pētīti nevis kā informācija par realitāti, bet gan kā kontekstuālas iezīmes. Lērsens šķir tekstu, intertekstu un kontekstu (Leerssen 2018: 20). Intertekstualitāte parāda, ka etnotipi bieži balstās nevis uz tiešu realitātes novērojumu, bet gandrīz vienmēr uz pastāvošo reputāciju. Bieži vien tiek citēti vai pieminēti agrākie autori, un, ja kāds pameklē šos agrākos autorus, var secināt, ka tie savukārt ir atkarīgi no vēl kādiem avotiem – etnotipi tiek veidoti nevis starp tekstu un realitāti, bet gan starp tekstu un tekstu (Leerssen 2018: 20). Nacionālie stereotipi ir intertekstuālas konstrukcijas – no iepriekš pastāvošas tekstuālās tradīcijas mantotās konvencijas, kas pilnībā aizēno realitātes pieredzi, un nacionālo stereotipu spēks drīzāk slēpjas to atpazīstamībā, nevis patiesības faktorā (Leerssen 2017: 8).

Ne mazāk svarīgs ir arī konteksts – tas attiecas uz vēsturiskajiem, politiskajiem

un sociālajiem apstākļiem, kādos konkrētā darbība ir notikusi. Lērsens ar kolēģi no Āhenes imagoloģijas skolas Manfrēdu Belleru (*Manfred Beller*, 1936) grāmatā *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters* ("Imagoloģija: nacionālo raksturu kultūras konstrukcija un literārā reprezentācija", 2007) ir izstrādājuši imagoloģisko metodi, kas balstās intertekstu izzināšanā, kā arī konteksta izpētē, uzdodot jautājumus par konkrētu etnotipu: kurš to saka? kādu auditoriju autors uzrunā? kāpēc šim autoram ir svarīgi to pateikt? kādi ir politiskie apstākļi šī teksta tapšanas laikā? kā autors mēģina pārliecināt lasītāju par viņa apgalvojuma pamatotību (Beller 2007)? Lērsens būtībā turpina Pažo aktualizēto ideju, ka cittautu reprezentācijas mehānismu var pareizi analizēt tikai tad, ja ņemam vērā autora attieksmi. Šī iemesla dēļ imagologs izšķir autoattēlus un heteroattēlus – attieksmi pret savām kultūras vērtībām (paštēls, autoattēls) un attieksmi pret otru (heteroattēls). Jebkurš kultūras attiecību attēlojums ir kultūras konfrontācijas attēlojums, un šajā konfrontācijā neizbēgami ir iesaistītas paša autora kultūras vērtības un priekšstati (Leerssen 2007b: 344). Citiem vārdiem sakot, svešas kultūras reprezentācijā vienmēr ir iesaistīta subjektivitātes pakāpe (autoattēls). Šī neizbēgamā subjektivitātes pakāpe ir viena no galvenajām atšķirībām starp "attēlu" un objektīvo informāciju. Līdz ar to, analizējot etnotipus, mēs drīzāk iepazīstam referentu un/vai autoattēlu, nevis aprakstīto un atveidoto etnosu, tautību, grupu.

Šī raksta kontekstā svarīgi definēt, kas ir "es", no kura perspektīvas tiek konstruēti etnotipi. Malēnietis Roberts Eidemanis (1895–1937), kura garais stāsts "Ielenktie" ir pētījuma fokusā, Pirmā pasaules kara laikā nonācis frontē, pēc 1917. gada revolūcijas bijis Sarkanajā armijā un piedalījies Krievijas pilsoņu karā, pēcāk palicis dzīvot Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā (PSRS),¹ kļūdams par daļu no latviešu padomju diasporas.²

1 Pēc Krievijas pilsoņu kara 1922. gadā tika dibināta PSRS, kura sastāvēja no Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas, Aizkaukāza Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas, Baltkrievijas Sociālistiskās Padomju Republikas un Ukrainas Sociālistiskās Padomju Republikas.

2 Lai gan 1918. gadā tika dibināta neatkarīga Latvijas Republika, ne visi latvieši 20. gadsimta 20. gados dzīvoja savā etniskajā dzimtenē. 160–180 tūkstoši latviešu dzīvoja PSRS teritorijā, veidodami diasporu ar savu valodu, kultūru, periodiku, skolu tīklu, literatūru utt. Latviešu diaspora PSRS bija veidojusies šādi: 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā ap 100 000 latviešu zemnieku emigrēja no mūsdienu Latvijas teritorijas, jo ārpus Baltijas vieglāk un lētāk varēja kļūt par zemes īpašniekiem, pēc Latvijas neatkarības iegūšanas viņi nepameta savas un senču gadiem iekārtotās mājas un lauku sētas, bet palika jaunveidotajā PSRS; Pirmā pasaules kara laikā, izvairoties no frontes, uz mūsdienu Krievijas un Baltkrievijas teritoriju devās latviešu bēgļi, no kuriem ne visi pēc kara atgriezās dzimtenē; Pirmā pasaules kara laikā vairāki latviešu strēlnieku pulki pievienojās Sarkanajai armijai, cīnoties Krievijas pilsoņu karā, daļa strēlnieku neatgriezās Latvijā, izvēloties turpināt savu dzīvi PSRS; latviešiem vēsturiski bija saikne ar sociālistisko kustību, un vairāki desmiti tūkstošu latviešu pameta jauno Latvijas Republiku un dzīvoja PSRS ideoloģisku apsvērumu dēļ.

Benedikts Andersons (*Benedict Anderson*, 1936–2015) grāmatā *Imagined Communities* ("Iedomātās kopienas", 1983) nāciju attēlo kā sociāli konstruētu grupu, ko iedomājas cilvēki, kuri sevi uzskata par šīs grupas daļu un ir piesaistīti kopīgai ģeogrāfiskai telpai (Andersons 2022). Padomju latviešu diasporas gadījumā no vienas puses telpa ir grūti aptverama, jo runa ir par miljoniem kvadrātkilometru, kur izsēti šīs "kopienas" cilvēki, no otras puses ir skaidri nodalāma ģeogrāfiskā telpa – runa ir tikai par kopienu, kas atrodas PSRS teritorijā. Nacionalitātes jautājums arī nav viennozīmīgs – no vienas puses latviskā piederība ir nenoliedzama, no otras ir internacionālisms kā viens no ģeogrāfiskā sociālisma stūrakmeņiem (Lenin 1979: 125–346). Taču internacionālisma koncepts PSRS nenoliedza un neignorēja nacionālo piederību. Lai gan bija dažādi politiski lēmumi, kas mēģināja unificēt un mazināt nacionālās atšķirības, tomēr 20. gadsimta 20. gados notika masveidīgas kampaņas, kas, gluži otrādi, uzsvēra, ka katra PSRS nacionālā minoritāte ir savdabīga un atšķirīga, jo tās veicina kultūru izzināšanu, valodu un rakstības izveidošanu utt., tai pašā laikā valdības līmenī tika kultivēti arī nacionālie aizspriedumi un stereotipi.³ Līdz ar to var arī runāt par atsevišķu padomju latviešu kopienu, no kuras "es" tiek skatīti "citi". Šajā gadījumā imagoloģijas piedāvātās robežas tiek paplašinātas un tiek skatīta ne tikai tautība/etniskā piederība ar tās saistītajiem stereotipiem. Opozīciju "es" un "citi" rada arī politiskā identitāte, kas ir būtiska padomju latviešu identitātes un kopienas daļa, līdz ar to pētījuma empīriskajā daļā imagoloģijas idejas un metodoloģija tiek integrēta, ne tikai analizējot nozīmīgākos tradicionālos etnotipus garajā stāstā "Ielenktie", bet arī kopienas, kuru vienojošais aspekts ir nevis nacionalitāte, bet politiskā piederība.

Garais stāsts "Ielenktie"

Eidemaņa garais stāsts⁴ "Ielenktie" tika izdots 1925. gadā (rakstīts 1923.–1924.) Maskavā. Tas krasi atšķīrās no reālistiskajiem, didaktiskajiem stāstiem, ar kuriem Eidemanis bija debitējis prozā pirmskara latviešu literārajā telpā (tekstu publikācijas laikrakstu "Rīgas Avīze", "Kāvi" un "Latvija" literārajos pielikumos; 1912. gadā ar pseidonīmu Roberts Lejenietis tiek izdots stāsts "Svešā malā" Augusta Lāča (1878?–1928) apgādā Rīgā). Protams, Eidemaņa atgriešanās literatūrā notika pēc ilgāka pārtraukuma, kura laikā jaunais rakstnieks bija kļuvis par Sarkanās armijas virsnieku un piedalījies karadarbībā gan Sibīrijā, gan mūsdienu Ukrainas teritorijās. Tāpat viņš ienāca jaunā kultūrvidē un literārajā telpā – literatūras aina PSRS 20. gadsimta 20. gados bija daudzveidīga un eklektiska.

3 Par nacionalitātes jautājumu PSRS skatīt, piemēram: Smith 1999; Martin 2001.

4 Pats autors un laikabiedri to dēvē par romānu, taču no mūsdienu skatpunkta – primāri apjoma dēļ – tas drīzāk būtu uzskatāms par garo stāstu.

Turpināja darboties pirmsrevolūcijas modernisti (simbolisti, akmeisti, futūristi u. c.), radās jauni grupējumi ar saviem avangardiskajiem redzējumiem (kubofutūristi, formālisti, antiutopisti u. c.), paralēli notika ideoloģiski mēģinājumi izprast un definēt, kādai jābūt proletariātiskai mākslai. Agrīnās padomju vēstures pētniece Šeila Ficpatrika (*Sheila Fitzpatrick*, 1941) norāda, ka pēc revolūcijas radošajā inteliģencē pastāvēja dziļa šķelšanās starp avangardistiem, tradicionālistiem, konservatīvisiem, reālistiem, simbolistiem, marksistiem un tiem, kas bija vai nebija gatavi būt padomju varas "līdzgaitnieki" (Fitzpatrick 1992: 4). No vienas puses Krievijas pilsoņu kara varonis Eidemanis būtu uzskatāms par priekšzīmīgu un varai lojālu padomju pilsoni, no otras puses mākslinieciski meklējumi aizrāva rakstnieka radošo personības šķautni, to pastiprināja arī tuvā draudzība ar krievu avangarda rakstnieku Borisu Piļņaku (*Boris Pil'ņak*, īstajā vārdā Boriss Vogavs (*Boris Vogau*), 1894–1938), kurš PSRS literatūrā debitēja 1922. gadā ar romānu "Kailais gads" (*Golyj god*). Piļņaka romāns būtu uzskatāms par vienu no spilgtākajiem padomju agrīnā modernisma paraugiem, autors – par ornamentālās prozas pionieri. Lielu iespaidu romāns atstāja arī uz Eidemaņa rakstību, būtībā varētu teikt, ka "lelenktie" ir "Kailā gada" latviešu ekvivalents sižetiski un tematiski, bet galvenokārt tieši formas ziņā.⁵ Aiz ārēji haotiskās formas ir sava stingra sistēma, kas nav uzreiz pamanāma – tās pamatā ir montāža un sasaiste starp elementiem tiek veidota ar romāna vadmotīviem, atkārtotiem tēliem un izvērstām metaforām. Tekstam raksturīga ritmizācija, bagātīga tēlainība, aktīva simbolizācija un metaforizācija, montāžas kompozīcijas principi, grafisku elementu izmantošana, kā arī liela uzmanība tiek pievērsta vārdam un tā iekšējai formai. Tāpat plaši izmanto dokumentus, citātus, izvilkumus no preses, reklāmām, kā arī stāstā integrē anekdotes, ticējumus un citus intertekstus.

Sižetiski garais stāsts vēsta par Krievijas pilsoņu kara notikumiem kādā stepes pilsētiņā N.⁶ Pilsētiņā N. ir ienākuši boļševiki, taču no "stepes pūš dažādi vēji" (Eidemanis 1958: 397). Stepe un tās vēji reprezentē stāstā nezināmo, opozīciju, kas grib ieviest pilsētiņā haosu un vilina iedzīvotājus neatbalstīt boļševikus:

Stepē anarhisti, mazinieki, eseri, monarhisti, tirgoņi, oficiieri, dižciltīgi muižnieki, pinkaines zemnieku galvas, garāmejoši avantūristi.

Stepē melni–zili–zaļi–balts krāsu spektrs. Kā lai neapžilbst acis, kuras pieradušas pie sādžas vienmulības? (Eidemanis 1958: 397)

5 Vairāk par garā stāsta "lelenktie" formālajiem elementiem un līdzību ar Piļņaka romānu "Kailais gads" skat. Ļaksa-Timinska 2024.

6 Pēc dažādām atsaucēm tekstā (piemēram, ka pilsētiņā nesen valdījuši petļurieši vai ka namiņš atrodas Gogoļa ielā, kas nosaukta par godu tautietim, slavenajam rakstniekam, vai ka apgabals ir "padomju maizes klēts" utt.) var secināt, ka pilsēta atrodas mūsdienu Ukrainas teritorijā.

Stāsta fabula ir diezgan vienkārša – ieņemtajā pilsētiņā dzīvo pilsone Aņa, kura ir attiecībās ar kaislīgu boļševiku Ivanovu. Bet atšķirībā no kaislīguma partijas mītiņos, attiecībās viņš ir visnotaļ vēss un Aņa ilgojas pēc sirsnīgākas, karstākas mīlestības: "Ivanovs viņu mīl tikai dzīvnieciski, bez iekšējām trīsām, bez daiļuma mīlā." (Eidemanis 1958: 387)

Pēkšņi pilsētiņā uzrodas Aņas jaunības gadu mīlestība Romaņenko (pēc atgriešanās dzimtajā pilsētā viņš konspirācijas nolūkos izmanto uzvārdu Volkovs, līdz ar to stāstā tiek izmantoti paralēli abi uzvārdi). Pirmā pasaules kara laikā viņš devies karot uz Franciju un kopš tā laika pazudis, klīdušas baumas, ka viņš sadarbojas ar baltgvardiem un petļuriešiem. Pretstats starp spartisko boļševiku komunālo dzīvokli, kur dzīvo Aņa, Ivanovs un vēl vairāki partijas biedri, un Romaņenko izsmalcināto istabu ir diezgan liels. Tāpat Romaņenko ir galants, kaislīgs, pievērs daudz uzmanības Aņai, lutina viņu gan ar dāvanām, gan komplimentiem un citiem uzmanības apliecinājumiem, un Aņa drīz vien nododas slepenam romānam ar savu jaunības laiku draugu. Taču izrādās, ka Romaņenko joprojām ir antikomunists un sieviete nezinot piegādā viņam svarīgu informāciju, tādējādi Romaņenko un "cilvēki no stepes" var ieņemt pilsētiņu un patriekt boļševiku valdību. Kad Aņa saprot, kas viņas dēļ ir noticis, sieviete izdara pašnāvību, pakaroties telefona vados.

Garā stāsta fabula un sižets piedāvā plašu tēlu galeriju, parādot Krievijas pilsoņu kara kosmopolīto un gan nacionāli, gan ideoloģiski daudzveidīgo pilsētas iedzīvotāju sastāvu, kas ir labs izejas punkts imagoloģiskam lasījumam, taču arī stāsta ekspre-sīvā, ornamentālā forma, neslēptā konstrukcija⁷ nozīmē, ka etnotipi varētu būt ne tikai nejaušs, stereotipisks iepriekšējo tekstu un priekšstatu atveidojums, bet arī apzināti veidots, iespējams, ideoloģisks konstruējums, kas reprezentē tekstā pausto identitāti un alteritāti.

Garā stāsta "Ielenktie" imagoloģisks lasījums

Bellera piedāvātajā imagoloģiskajā metodē viens no pirmajiem uzdevumiem ir identificēt, kas ir konkrētā **teksta informants** un **kam tas tiek rakstīts**. Šajā gadījumā ir skaidrs, ka informants jeb autors ir Roberts Eidemanis; protams, ir iespējams runāt tikai par tekstā identificējamo rakstnieka paštēlu, kas nav vienādojams ar rakstnieka reālo personību un uzskatu sistēmu. Būtībā rakstnieka identitāte ir nenotverama un to nav iespējams rekonstruēt, ir iespējams tikai strādāt ar tekstā ietverto informāciju, kas šajā gadījumā arī nav viennozīmīga – tekstu caurvij ironija, līdz ar to informantu

7 Garajā stāstā ir izmantoti dažādi paņēmieni, kas rāda tā konstrukciju, piemēram, autora iestarpinājumi un sarunāšanās ar lasītājiem paralēli sižetam, konstruēti nodaļu nosaukumi.

var uztvert burtiski, taču modernisma tekstā liela nozīme ir arī intonācijai, kas maina attieksmi pret pausto. Varam arī paredzēt, ka prozas teksta mērķauditorija ir padomju latviešu diaspora, jo darbs ir rakstīts latviešu valodā, taču jāpiebilst, ka Maskavā Valsts izdevniecībā jau pēc gada romāns tiek izdots diezgan lielā tirāžā arī krievu valodā, līdz ar to iespējams paplašināt mērķauditoriju uz PSRS lasītājiem kopumā. Ja mērķauditorijas jautājums ir diezgan vienkārši atbildams, tad informanta identitāte nav tik viennozīmīga. Imagoloģijas pamatā ir svarīgs "es" un "cits" šķīrums. Jau iepriekš minēts, ka PSRS politiskajā kontekstā precīzam imagoloģiskam lasījumam nozīme ir ne tikai tautībai, bet arī politiskajai piederībai, līdz ar to varētu identificēt Eidemani kā latvieti, komunistu, boļševiku. Lai gan pārsvarā stāsts piedāvā heterodieģētisku stāstījumu, tajā vairākkārtēji notiek arī autora iejaukšanās, komentējot vai piebilstot kaut ko no sava skatpunkta (tādējādi vēl vairāk pastiprinot stāsta kā konstrukcijas sajūtu). Vienā šādā iejaukšanās reizē tiek mēģināts definēt, kas ir autors:

Lasītājs var man prasīt: kāpēc tu, latviešu rakstnieks, raksti par krievisko patvāri?

Man jāatzīstas: pēdējā gadu desmitā es Latvijā bijis neesmu, un šodien – tāpat kā to nezina lasītājs – es vēl nezinu, kad man izdosies atgriezties pie latviskām tēmām.

Var jau būt arī tā, ka drīz vien vispasaules orķestrī ieskanēsies arī latviešu kalpa pijole.

Lai kā! Tomēr viens mums abiem jāatzīst: pie krieviskā patvāra sēdēdami, mēs esam mācījušies vēl tuvāk izprast vispasaules revolūciju. (Eidemanis 1958: 388–389)

Citātā saskatāmi vairāki imagoloģiski aspekti – pirmkārt, stāstītājs uztver sevi kā latvieti, latviešu rakstnieku, taču ārpus Latvijas; otrkārt, konkrēto tekstu par Krievijas pilsoņu karu viņš neidentificē kā "latvisku tēmu", līdz ar to savā ziņā norādot uz savu atrašanos svešā kultūrvidē ar citām prioritārām tēmām; treškārt, "vispasaules revolūcija" tiek saistīta ar transkulturālu⁸ procesu pie "krieviskā" patvāra; piektkārt, tiek reproducēts marksistiski ļēņinskajam naratīvam parocīgais latvieša kalpa tēls ar žēlīgo pijoli. Tādējādi Eidemanis iezīmē arī padomju latviešu identitātes pazīmes – no vienas puses ir latviskās saknes, kuras reprezentē kalpība, žēlīgums, taču jaunajā latviešu tēlā redzama tiekšanās pēc internacionālisma, saplūsme ar citām kultūrām, kas novērš uzmanību no "latviskām tēmām". Tas, iespējams, izteikts ar ironiju, uzsverot šo tēmu mazsvarīgumu, pretstatot "Latviju" un "vispasaules

8 Fernando Ortiss (*Fernando Ortiz*, 1881–1969) definējis transkulturālismu kā divu vienlaikus notiekošu fāžu sintēzi, no kurām viena ir pagātnes dekuluralizācija (šajā gadījumā atteikšanās no "latviskā") un otra ir jaunās kultūras integrēšana (šajā gadījumā "pasēdēšana" pie krieviskā patvāra), kas tālāk nozīmē "jaunās kopīgās kultūras pārradīšanu" (Ortiz, 1970).

revolūciju”, tādējādi padomju latvietis ir tāds, kurš ambiciozi tiecas pēc lieliem mērķiem, nespēj un nevēlas šobrīd vairs identificēties ar Latvijas latviešu “tēmām”.

Stāstā bez paša autora iespaidumiem darbojas tikai viens latvieša tēls – čekists Pēteris Linde, kurš strādā pilsētā N.:

Ārkārtējās komisijas priekšsēdētājs Pēteris Linde.

Anketās uz jautājumu – “kādas tautības?” Linde rakstīja – “internacionālists – revolucionārs”.

“Kādās valodās runājat?” – angliiski (amerikāniski), krieviski, latviski, pa daļai franciski un vāciski.

1906. gadā Linde – toreiz meistara palīgs Feniksā – bija spiests bēgt no Rīgas. Vairāk kā gadu viņš bija vergojis uz visādu tautu kuģiem, līdz beidzot nokļuvis Amerikā. (Eidemanis 1958: 376–377)

Iespējams, tieši Lindes tēls varētu būt uzskatāms par stāsta **autoattēlu** – viņš ir latviešu boļševiks, būtībā vienīgais stāsta varonis, kura rīcība no marksistiski ļeņinskā skatpunkta ir viscaur nekļūdīga. No otras puses pastāv arī iespēja, ka Eidemanis Lindes tēlā ironizē par perfekto “boļševiku”,⁹ kuram svešas cilvēciskās vērtības un ir perfekti noslīpētas atbildes, nekļūdīga, bezkaislīga rīcība, līdz ar to viņa tautība ir “internacionālists – revolucionārs” un saikne ar latvisko identitāti ir pilnībā izjukusi. Tādēļ nevar viennozīmīgi izziņāt, vai Lindes tēls būtu uzskatāms par autoattēlu, vai no referenta skatpunkta tas ir heteroattēls, jo reprezentē citas kultūras vērtības, neskatoties uz formālajām sakritībām (latviešu boļševiks). Sliecoties izvēlēties otru variantu, var secināt, ka tekstā nav iestrādāts autoattēls atsevišķa tēla veidā, tikai kā autora iejaukšanās un komentāri stāstījumā, kuri teju nemaz par sevi nereflektē, līdz ar to līdz galam īsti nav iespējams precīzi atbildēt par to, kas ir tekstā iekodētā identitāte, bet mēs noteikti varam zināt, kas viņš “nav”, jeb apskatīt alteritātes.

Pievēršoties **tradicionāliem etnotipiem** – neskaitot latvieti Pēteri Lindi, stāstā parādās arī citu tautību pārstāvji. Lielākā daļa darbojošos personu ir bez skaidri definētas tautiskās piederības, dažviet tiek izmantots jēdziens “slāvi”, domājams, pārsvārā pilsētiņas vietējie iedzīvotāji jeb ukraiņi un atsevišķi no Maskavas atbraukušie komunisti, kas potenciāli ir krievi vai ebreji, bet, tā kā eksplīcīti viņi netiek aprakstīti kā konkrēti etnotipi, tad nav iespējams pievērsties viņu sīkākai analīzei. Pilsētiņā dzīvojošajiem “slāviem” tiek pretstatīti “stepes cilvēki”:

9 Eidemanis pats bija Sarkanās armijas virsnieks, savukārt Pēteris Linde stāstā ir Viskrievijas ārkārtējās komisijas priekšsēdētājs – Krievijas pilsoņu kara laikā starp abām organizācijām un īpaši to vadītājiem bija saspringtas attiecības un nereti konflikti. Nav informācijas par Eidemaņa personīgo attieksmi un viedokli par Viskrievijas ārkārtējo komisiju, taču intonāti ironiskajā stāstā pastāv iespēja, ka arī Pētera Lindes tēlā lasāmas ironiskas nokrāsas.

Vējš ir tāds pats, kāds viņš bija vēl tanīs laikos, kad bārdains, vējos un saulē nokveldējis – seja zem konusveidīgas cepures kā bronza – auļoja pa stepi mežonīgais skits. Tais laikos cilvēks jau mācījās mīlēt dzelzi: tāpēc dzelzs šķēpi bija sadurti kurganos, kuri bija uz mesti stepē virs mirušiem. Un rudens naktīs vējš spēlējās ap šķēpiem kā ap kokļu stīgām.

Vējš ir tāds pats, kāds viņš bija vēl tad, kad pa stepi kā raibas lapas rudens viesulī virpuļoja kliežošī spilgtās austrumu tautas. Cilvēki, kuri dzīvo stepē, mīl un saprot šo vēju, kurš no kurganiem nes rūgtu vērmēju smaržu, jo –

vējš šis ir pašu cilvēku asinīs;

jo stepju cilvēkos vēl ir uzglabājies skits –

un tatārs,

un daļa no pirmatnības. (Eidemanis 1958: 377–378)

Citātā par stepes cilvēkiem, kas tiek salīdzināti ar skitiem un tatāriem, vējš tiek izmantots kā simbols, kas saistīts ar pirmatnību, savvaļas spēku un neparedzamību. Tiek radīts iespaids, ka stepes iedzīvotāji ir cieši saistīti ar savu vidi – viņi saprot un jūt vēju, kas nes sevī viņu senču garu. Šis vējš, kas "ir pašu cilvēku asinīs" (Eidemanis 1958: 378), simbolizē saikni ar pagātņi un dabas spēkiem, kuri joprojām ietekmē šo cilvēku dzīvesveidu un uzvedību. Viņi iemieso pagātnes pirmatnību un ideālus, kas nav ietverami padomju ideoloģiskajos rāmjos. Līdz ar to tatāru un skitu etnotips tiek konstruēts kā bīstams, būtībā padomju varai antagonisks.

Šo iespaidu pastiprina arī cits tēls, Krimas tatāru tirgotājs, kurš tirgo saldumus, kokaīnu un degvīnu, pārstāv kontrastējošu dzīvesveidu, kas ir pretrunā ar padomju sabiedrības ideāliem. Šis tēls pauž gan materiālistu, gan vēlmi pēc miesiskām baudām, parādot savu neiederēšanos padomju sabiedrībā.

Vienu no istabām apdzīvoja tatārs, kurš uz Revolūcijas laukuma ar saldumiem, kokaīnu un degvīnu tirgojās – saldumus viņš pārdeva par papīra naudu, bet kokaīnu un degvīnu par zeltu. (Eidemanis 1958: 403)

Dzīvniecisko, nevaldāmo dabu iemieso arī kaukāziešu etnotips, kuru stāstā reprezentē pilsētas iedzīvotājs Sardiševs:

Istabā Sardiševs skaļi stāstīja kaukāziskas anekdotes; gremoja stipriem dzīvnieka zobiem ķilķenus; paēdis noslaucīja ar delnu taukus no lūpām; tikai no acīm taukus, kuri bija acu brūnumam virsū uzpeldējuši, nenoslaucīja. (Eidemanis 1958: 406–407)

Sardiševs noņēma, Sardiševs civilizēts! melno jēreni, kuru valkāja kā ziemā, tā vasarā; nosēdās, smaidīja, zobus līdz smaganām atņirgdams – zobi apžilbinoši balti; dedzināja Kučkeni brūno, dienvidniecisko acu ugunīm. (Eidemanis 1958: 406)

Otrajā citātā nolasāma arī ironija "Sardiševs noņēma, Sardiševs civilizēts! melno jēreni" (Eidemanis 1958: 406), implicējot, ka tā nebūt nav norma. Lai gan tatāru un kaukāziešu etnotipos saskatāmas līdzības, uzsverot instinktīvu dzīvesziņu, kaukāzieši stāstā nerepresentē bīstamību, drīzāk viņu "dzīvnieciskā" enerģija tiek novirzīta seksuālā gultnē vai ir komisma avots, tikmēr tatāri drīzāk saistāmi ar kārtības

iznīcināšanu un destrukciju. Var spekulēt, ka šāda alteritāšu atšķirība – pieņemot, ka Eidemanis mēģina konstruēt marksistiski ļeņinskajai ideoloģijai simpātisku nara-tīvu, – varētu būt saistāma ar ilgstošu tatāru pretošanos padomju varai,¹⁰ savukārt daudzi boļševiku elitē bija kaukāziešu izcelsmes,¹¹ tādēļ etnotips tiek veidots labvē-līgāks un pieņemošāks.

Vēl viens stāsta etnotips ir “vakareiropietis”. Šo apzīmējumu tradicionāli attie-cina uz personu, kura ir dzimusi vai dzīvojusi Eiropas rietumdaļā vai ir saistīta ar tās kultūru vai vērtībām. Stāstā ik pa laikam parādās arī atsevišķas konkrētas tautības, taču to iezīmes nav individualizētas, tādēļ drīzāk visas būtu aplūkojamas kā etnotips kopumā. Vakareiropiešus raksturo kārtība, labas manieres (un arī manierīgums), pieklājība, ārišķīgas izpausmes:

Saltikovs akurāts – ārzemnieks, vakareiropietis. Prot angļiski, franciski, vāciski. No 19. gadu simteņa beigām Saltikovs dzīvojis Londonā, pat 1905. gadā uz Krieviju neatgrieždamies. No Eiropas uz Krievijas klajumiem, kur vēl tik daudz pirmatnības, Saltikovs atnesis sev līdz kultūru. Tāpēc viņš tāds akurāts; tāpēc sirmās ūsas viņam rūpīgi koptas, bārda arvien apcirpta; tāpēc visgrūtākos brīžos, kad utis apkārt rāpo, Saltikovam arvien balta, stīvi stērķelēta krādzīņa ap dzīslaino kaklu. Kad Saltikovs runā, valoda viņam tāda pati akurāta kā pats; loka teikumus kā savu galdautiņu pēc ēšanas. (Eidemanis 1958: 374–375)

Saltikova izskats un uzvedība ir ārēji nevainojami – rūpīgi koptās ūsas, bārda, stīvi stērķelēta krādzīņa – viss liecina par viņa piederību pie noteikta kultūras un sociālā slāņa, kas atšķiras no apkārtējās padomju sabiedrības. Šis uzsvars uz ārējo izskatu un manierēm var tikt interpretēts kā kritika pret vakareiropiešiem, kuri koncentrējas uz virspusēju un formalizētu kultūru, nevis uz padomju cilvēkam nozī-mīgākām problēmām – revolucionāro cīņu un nemitīgu darbu. Bet šeit ir zināms dualitātes aspekts. No vienas puses Saltikova labās manieres un izpausmes var tikt interpretētas labvēlīgi kā norāde uz augstu izglītību, kultūru un civilizāciju. No otras puses šīs īpašības padara viņu par atšķirīgo un svešinieku, kas nesaprot padomju realitāti un neiederas tajā. Ironizēdams par Saltikova vakareiropeisko manierīgumu,

10 Krievijas pilsoņu kara laikā lielākā daļa Krimas tatāru vai nu centās izvairīties no konflikta, vai karoja pret padomju varu. Tiek lēsts, ka aptuveni 100 000 Krimas tatāru Krievijas pilsoņu kara laikā miruši no bada, savukārt daudzi desmiti tūkstošu emigrējuši uz Rumāniju un Turciju (Drohobycky 1995: 91).

11 Piemēram, gruzīns Josifs Džugašvili jeb Staļins (1878–1953) bija pirmā Politbiroja loceklis; gruzīns Grigorijs Ordžonikidze (1886–1937) pēc 1917. gada revolūcijām ieņēma daudzus augstus amatus, tostarp pilsoņu kara laikā bijis Ārkārtas komisijas komisārs Ukrainas teritorijā. Garajā stāstā “Ielenktie” tiek citēta šķietama Ordžonikidzes vēstule, kurā viņš pavēl Ivanovam doties uz pilsētiņu N. (Eidemanis 1958: 371).

Eidemanis norāda uz padomju jaunajām (vai vienkārši atšķirīgajām) vērtībām, kur klasiskā, "vakareiropeiskā" izglītība tiek pretstatīta ļeņiniski marksistiskās ideoloģijas studijām pašizziņas ceļā; kur fokusēšanās uz ārējo izskatu un manieres tiek pretstatītas cīņai un darbam, kur nav laika fokusēties uz tik mazsvarīgiem faktoriem kā tīrība, koptība vai formāli pieklājīga uzvedība.

Vakareiropieši saistāmi arī ar savaldzināšanu, seksapīlu, tādā veidā Francijā kādu brīdi dzīvojušais Romaņenko pavedina stāsta galveno varoni Aņu, kura izšķiras par soli krāpt partijas pirmrindnieku un savu civilvīru Ivanovu. Romaņenko pavedināšanas spējas tiek izceltas kā tipiski rietumnieciskas īpašības, kas simbolizē ne tikai personīgo pievilcību, bet arī plašāku kultūras fenomenu – vakareiropieša spēju izmantot izsmalcinātību un kaislību, lai ietekmētu citus. Aņas izvēle krāpt savu civilvīru Ivanovu, kurš ir partijas pirmrindnieks, nav tikai personiska nodevība, bet arī simboliska padomju vērtību graušana.

Volkovs prata mīlēt. [...] Parīzē, kur modernā dejā grīļodamies, klasiski vijīgo valsi nonāvēja jau pasaules karš, francūziete viņam pirmo reizi parādīja valdzinoši sārtu mēles galiņu; Parīzē, kur neskaitāmās variācijās veidota izsmalcināti rafinēta kaislība. (Eidemanis 1958: 409)

Citāts atspoguļo plašākus kultūras stereotipus par Rietumiem, it īpaši par Franciju un Parīzi, kā vietu, kur dominē jutekliskums, seksuālā brīvība un morāls relativisms. Simboliski Romaņenko apdraud padomju sabiedrības morālos standartus un vērtības, taču vienlaikus atspoguļo Rietumu kultūras iekārojamību un reizē potenciālo destruktivitāti.

Kādā citā vietā Eidemanis norāda uz vairāku etnotipu "mīlēšanās" raksturiezīmēm, kas kopumā saskan ar citviet paustajām konkrētu tautību raksturiezīmēm:

Naktīs Aņa bija i maigi padevīgā slāvieta, i karsti drebošā kā papele pusnakts trīsās, pirmatnīgi mīlošā kaukāziete, i izsmalcinātā, nakts viesuļos virpuļojošā francūziete... (Eidemanis 1958: 409)

Jāpiebilst gan, ka laikmetam atbilstošā didaktiskā retorika par "pūstošajiem Rietumiem", veidojot vakareiropiešu etnotipu, nav tik viennozīmīga, jo šajos tēlos ir daudz simpātisku īpašību, tādēļ lasītājam var rasties duāla vai pat pozitīva šī etnotipa recepcija – šādā veidā Eidemanis rada naratīvus, kas drīzāk būtu uzskatāmi par pretrunīgiem un marksistiski ļeņinskajai ideoloģijai neatbilstošiem.

Tekstā parādās arī etnotips amerikāņi. Lai arī stāstā nav neviena amerikāņa, Linde, kurš, bēgot no 1905. gada revolūcijas soda ekspedīcijām, devies uz Amerikas Savienotajām Valstīm, reprezentē amerikāņiem raksturīgās īpašības. Viena no tādām ir shematisms un aprēķins, paļaušanās uz prātu un racionāli izzināmo, "shēma, amerikānisms, katrām sekām savs cēlonis, divreiz divi – četri" (Eidemanis 1958: 425).

Taču stāsta noslēgumā Linde saprot, ka ne viss ir izskaitļojams vai ar prātu izskaidrojams, jo viņš nav spējis izprast un paredzēt Aņas izvēli krāpt Ivanovu:

Tāpēc vien, ka tevis dēļ pirmoreiz amerikāniskais Linde bija nācis pie slēdziena, ka amerikāniskā shēma par daudz šaura, lai viņā ietilptu krāsainais, daudzpusīgais cīņu laiks, viņa dinamika un krieviskais plašums! (Eidemanis 1958: 425)

Amerikāņa etnotips tiek saistīts ar pragmatismu un shematisku domāšanu – pieeju, kurā dzīve tiek skatīta caur vienkāršotu cēloņu un sekū sakarību. Racionālisms ir tipisks amerikāņu tēla attēlojums, kurš literatūrā bieži tiek saistīts ar tehnoloģisko progresu, uzņēmējdarbību un tieksmi visu skaitliski un loģiski sakārtot. Imagoloģiskajā kontekstā šāds amerikāņa tēls var atklāt padomju kritiku par pārmērīgo vienkāršošanu un dzīves sarežģītības ignorēšanu. Linde, kas sākotnēji tic savas pieejas neapšaubāmajai pareizībai, stāsta gaitā sastopas ar situāciju, kuru nevar izskaidrot vai atrisināt ar racionālu izpratni.

Stāstā ir arī mēģinājums diskreditēt amerikāņu strādnieku kustību, uzsverot, ka tā ir ārišķīga un virspusēja, un savā būtībā kapitālistiska:

Tagad Ameriku Linde pazina labi.

Kalifornijas kalnraktuvēs, Bostonas fabrikās, Ņujorkas naktsmājās, demokrātiskos cietumos – o, viņš bija bīstams miera traucētājs! – Linde bija palicis rūgts kā pipars.

Vai vēl kāds prata tā nīst kapitālismu kā Linde, kura sirds lāsi pa lāsei bija izžuvusi verdziskā darbā?

Lai Uptonu Sinkleru¹² lasa romantiķi! Pēteris Linde nekad viņa nelasīs.

Uptonu Sinkleru Linde bija saticis Bostonas lopu kautuvēs; Sinklers viņa atmiņā bija iespiesies kā valšķīgs filantrops no bagāto pilsoņu aprindām, kurš, līdzietīgi degunu saraucis, iet garām cilvēku postam un –

Raksta par šo postu tāpēc, ka asiņu sviedri pie dolāriem nelīp! (Eidemanis 1958: 377)

Tekstā parādās arī citu tautību reprezentācija, piemēram, augstprātīgie poļi, glēvais žīds, nodevīgie vāci. Taču šie etnotipi netiek izvērsti vai parādīti individualizētos tēlos, līdz ar to drīzāk uzskatāmi par konkrētās sabiedrības un skatpunkta stabilajiem, vispārpieņemtajiem stereotipiem.

Kā jau iepriekš ticis minēts, iespējams, internacionālajā padomju kontekstā “es” vs “cits” ir iespējams veidot arī ne tikai uz tautības pamata, bet arī balstoties

12 Aptons Sinklērš (*Upton Sinclair*, 1878–1968) bija amerikāņu rakstnieks un kreisi noskaņots politiskais aktīvis, vislabāk pazīstams ar savu romānu “Džungļi” (1908), kas atklāja 20. gadsimta sākuma gaļas pārstrādes rūpniecības smagos apstākļus un izraisīja nozīmīgas sociālās un politiskās reformas.

politiskajā/ideoloģiskajā pārliecībā, līdz ar to varētu identificēt **etnotipus**¹³ pēc šīs paradigmas. Vienkāršākais "es" un "cits" šķirums garajā stāstā "Ielenkie" varētu veidoties, pretstatot padomju varas atbalstītājus un pretiniekus. Viens no redzamākajiem heteroattēliem ir kapitālisti (kas teju automātiski nozīmē arī baltgvardus). Tos stāstā reprezentē Aņas jaunības dienu mīļotā tēvs Romaņenko seniors:

Aņa vēl labi atminas Romaņenko: liels, drukns vīrs ar tradicionālu tirgoņa bārdi, zem kuplām uzacīm dzīvas, nemierīgas acis, kuras arvien kaut ko skaita; gludi nosukāti, spīdoši, eļļaini kā nolaizīti mati. Klusos vakaros, kad Romaņenko pie spīķeriem kļiedza uz strādniekiem, – viņa balss – skaļa un sulīga – dārdēja pār pilsētiņu, un visi zināja: tas ir Romaņenko. Sieva viņam bija slimīga, sāka, kustīga kā ūdenszāle; vienmēr vecmodīgā aubītē, zem aubes izbiedētas dzīvnieka acis – tā viņa svaidījās cauras dienas starp ķēķi un ēdamistabu; balss viņai bija tieva un sāka kā sirups, kuru no mucas krūzē tecina. Nabaga stirniņa no Vologdas mežiem, kuru uz visu mūžu nobaidījis skarbaiss, cietais miltu maisu mednieks! (Eidemanis 1958: 367–368)

Šajā tēlā parādās skarbums gan ārējā izskata aprakstā, gan arī viņa valdonīgajā un pakļaujošajā uzvedībā. Etnotipam ir arī raksturīga māņticība, dievbijība un, protams, pāri visam raksturīga mantkārība:

Naktī Romaņenko daudzīja pieri pret grīdu, un uz viņu izbrīnījušies skatījās tumši tēli iz zeltītiem rāmjiem. Pie Romaņenko – Aņa to vēl labi atmin – visās istabās bija svētbildes, katrā istabā pa desmit, piecpadsmit. Un ar katru gadu vairojās viņas. Lai visi svētie palīdz vairoties miltu maisiem Romaņenko spīķeros! (Eidemanis 1958: 368)

Taču ne vienmēr Eidemaņa pozīcijas garajā stāstā ir tik viennozīmīgas. Piemēram, viens no centrālajiem stāsta konfliktiem ir Aņas izvēle palikt uzticīgai kaislīgajam padomju varas ieviesējam Ivanovam vai ļauties intīmām attiecībām ar jaunības laiku mīlestību Romaņenko. Ivanovs tiek attēlots kā nevīžīgs, pārguris, nespējīgs sniegt uzmanību:

Gribētos viņai reizēm Ivanovam pieglausties, ilgi, gaiši runāt... Bet Ivanovs pārnāk no darba smags, noguris, izsmelts; pat priekš fiziska glāsta viņam bieži spēka trūkst. Tāpat neizģērbies, smags un ļengans, kā miltu maiss iekrīt gultā.

– Kāpēc tu negribi uzvilkt tīru kreklu? Tu smirdi pēc āpša!

Bet Ivanovs jau ir aizmidzis. Aņa skatās uz cilvēka neskūtiem, saplakušiem vaigiem, klausās viņa gārgšanā un domā: "Bēgt! ... Bēgt! ... Uz kurieni?" Vienaļga! –

13 Vārds "etnotips" darināts no vārda "etnoss", līdz ar to nav gluži atbilstošs apzīmējums šajā kontekstā, varētu to saukt par "polittipu", "ideotipu" vai kaut ko tamlīdzīgu, taču rakstā skaidrības labad netiek ieviesti jauni termini, piemērojot tradicionālos imagoloģijas principus un terminoloģiju jaunam konceptam.

Uz poļu fronti, uz Vrangeļa fronti vai Tāliem Austrumiem! Vai par šādu dzīvi – pelēku, sapelējušu, bez prieka un glāsta, Aņa cīnījies? Aiz Aņas ir jaunības pārdrošība, pilsoņu kara cīņas ... un balta stepju pilsētiņa, ap kuru agrāk tik silti sanēja vārpas. (Eidemanis 1958: 376)

Pretstatā padomju antagonists, baltgvars Romaņenko tiek apveltīts ar simpātiskām, Aņai pievilcīgām īpašībām:

Volkovs bija nenogurstošs, neapmierināms savā kaislībā. Un viņa apskāvienos kā zieds atplauka Aņa sieviete, melnu pusnakti acu bezdibeņos šūpodama. (Eidemanis 1958: 409)

No vienas puses šo pretstatu var lasīt arī kā didaktisku un marksistiski ļeņinisko ideoloģiju stiprinošu – uzsverot, ka pilsoņu kara laikā prioritārs ir partijas darbs, kas mēdz būt nogurdinošs un līdz pēdējam izsmelošs, savukārt baltgvaru intereses ir sievietes un sekla uzdzīve. No otras puses Aņa ir centrālais garā stāsta tēls, kāds, pret kuru lasītājs varētu just empātiju, līdz ar to viņas redzējums, domas, dilemmas var rezonēt ar lasītāju, tādēļ no marksistiski ļeņiniskās ideoloģijas viedokļa Eidemaņa veidotais baltgvarda etnotips (īpaši pretstatā ar boļševika Ivanova tēlu) ir problemātisks.

Vēl viens politiskais etnotips, kas caurvij garo stāstu "Ielenktie", ir viltus komunisti. Respektīvi, tie ir tēli, kas šķietami uzticīgi padomju varai, taču ne jau tādēļ, ka atbalsta marksistiski ļeņinisko ideoloģiju (vai pat dažreiz to vispār neizprot), bet atbalsta padomju varu gadījuma/pašlabuma dēļ. Šie etnotipi tiek veidoti, izmantojot komismu un ironiju. Tā, piemēram, pilsētā darbojas padomju funkcionārs Kučka:

Kučka saņēma atbildīga darbinieka algu un – produktus, tas galvenais, vairākās iestādēs. Visās iestādēs viņu skaitīja par nepārspējamu speciālistu.

Kučka bija konsultants:

zemkopības,
juridiskā,
pārtikas,
un vietējās saimniecības nodaļās.

Zemkopības nodaļā Kučka skaitījās par mežu apakšnodaļas priekšnieku. Aprīņķi mežu nebija – tikai nelielas birtalas un krūmāji bija, – bet savā laikā Kučka bija uzrakstījis divas loksnes biezu rakstu ar skaitļiem un diagrammām par tādas apakšnodaļas vajadzību, par mežu nozīmi vietējā saimniecībā utt. (Eidemanis 1958: 405)

Tikmēr Kučkas sievai piemīt visas kapitālista etnotipam raksturīgās īpašības (dievbijība, māņticība, mantkārība):

Tādos gadījumos Kučkene sevi stingri pieskaitīja pie darba ļaudīm. Dažreiz spītēdama vecenei, viņa pat uzdziedāja "Internacionāli", kuras pirmo pantu Kučka

bija viņai iemācījis. Nu, un galu galā Kučkene revolūcijai nepiekrīta tikai dažos jautājumos: 1) dieva jautājumā, Kučkenei pašai svētbilde pie sienas, 2) lai visiem, kas grib tirgot, būtu dota vajadzīgā brīvība un tiktu likvidēta dzīvokļu komisija, 3) lai revolūcijā asiņu nebūtu un 4) galvenais – lai vīrs vairāk produktus mājās nestu. (Eidemanis 1958: 404)

Savukārt par kāda priekšzīmīga un kaislīga padomju mītiņotāja Docenko partijas vēstures zināšanām Eidemanis raksta:

Docenko nav redzējis Ļeņina, lasījis Kārļa Marksa, bet katru savu runu – runas viņam īsas, ugunīgas, kā vēja brāzieni uz jūras – viņš parasti nobeidz tā:

- Lai dzīvo padomju valdība!
- Mūžīga piemiņa Kārlim Marksam!
- Lai dzīvo Ļeņins!

“Mūžīgo piemiņu” Docenko sāka lietot pēc tās reizes, kad apsveicamo telegrammu Kārlim Marksam, kurš, pēc Docenko domām, dzīvoja Maskavā, nododot – telegrammā bruņu vilciens paziņoja par kādu spīdošu uzvaru, – telegrāfists viņam pasacīja, ka Kārlis Markss miris.

– Miris?

Un bieži runāja:

– Miris ... Žēl ... Mūs, mazos cilvēkus, viņš aizstāvēja. Vai es, lops, nevarēju viņa vietā mirt. (Eidemanis 1958: 397–398)

Būtībā šāda etnotipa izveide parāda Eidemaņa spēju ironizēt un smieties par šķietami autoattēliem, “savējiem”, jo šie ir cilvēki, kas veido padomju nomenklatūru un liek pamatus jaunajai varai stāstā minētajā pilsētā. Taču drīzāk Eidemanis neidentificējas ar šiem tēliem, tie ir komunisti, bet atšķirīgi – oportunisti.

Kā viena no garā stāsta caurviju idejām, kas šķir politiskos etnotipus, ir viedoklis par dzeju un tās lietderību. Tā, piemēram, komunālajā dzīvoklī, kurā mitinās Aņa ar civilvīru un partijas biedriem, tiek spriests par dzejas destruktīvo iedabu:

Kāpēc taisni pilsonības dzejnieki runā par daiļumu? Viņu daiļums tāds pats narkozs kā kokaīns, – raibas lupatas, ar kurām viņi – apzinīgi jeb neapzinīgi – grib segt cilvēces postu. Dzejnieki tagadējā nozīmē, dzejnieki kā vienīgie daiļuma izpratēji un monopolisti, izzudīs līdz ar kapitālisma radīto postu un nabadzību. Nākotnes pavārs, ja tikai tāds nosaukums uzglabāsies, sapratīs daiļumu labāk kā tagadnes dzejnieki... (Eidemanis 1958: 374)

Savukārt Romaņenko dzejā saskata dzīves daiļumu un esenci:

Es ienīstu lieliniekus tāpēc, ka viņi grib iznīcināt dzeju dzīvē. Es cīnos par to, lai pilsētās atgriežas prieks un daiļums. Nost ar lieliniekiem un utīm! Lai dzīvo daiļums, kuru apdziedājis Balmonts!¹⁴ (Eidemanis 1958: 410)

14 Konstantīns Bal'monts (*Konstantin Bal'mont*, 1867–1962) bija krievu simbolisma dzejnieks un tulkotājs, viens no krievu dzejas sudraba laikmeta redzamākajiem pārstāvjiem.

Šis ir vēl viens piemērs, kurā grūti noprotama Eidemaņa (arī dzejnieka) auto-attēls/heteroattēls. Abas pozīcijas viņš apraksta ironiskā tonīkārtā, novedot līdz absurda robežai, līdz ar to, visticamāk, viņa paša identitāte netiek asociēta ne ar vienu no šiem redzējumiem.

Garajā stāstā parādās arī citi politiskie etnotipi (mazinieki, anarhisti, peļļurieši), taču tiek minēti fonā kā padomju varas pretinieki bez grodākas analīzes vai individualizētu tēlu izveides.

Secinājumi

Eidemaņa garais stāsts "Ielenkie" ir modernistisks teksts, kuram raksturīga ironiska intonācija, līdz ar to nav iespējams radīt viennozīmīgas interpretācijas. Variācijas un nozīmes veido lasītājs, līdz ar to teksta analīzē tiek rādītas varbūtības, norādītas vairākas lasījuma iespējas, parādās spekulatīvi izteikumi, arī pretrunas.

Stāstā ir atrodami vairāki tradicionāli etnotipi, alteritātes, kas balstītas etniskajā vai tautiskajā atšķirībā. Tatāru un skitu atveidē tiek uzsvērts viņu (un viņu pēcteču) mežonīgums, nepieradināmā daba, dzīvnieciskums, bīstamība, tādējādi konstruējot marksistiski ļeņiniskajai ideoloģijai atbilstošu naratīvu par naidīgām tautām, kas nav integrējamas padomju politiskajā sistēmā. Līdzīgi tiek veidots arī kaukāziešu etnotips, taču tas ir labestīgāks, ar humora elementiem, ko varētu izskaidrot gan ar lielo kaukāziešu skaitu partijas elitē, gan ar veiksmīgo sadarbību Krievijas pilsoņu karā. Atsevišķs etnotips ir amerikāņi – racionāli aprēķinātāji, kas nespēj uztvert padomju revolūcijas un domāšanas daudzšķautņaino, neprognozējamo ritējumu. Implicīti tiek runāts arī par slāviem, kuri pretstatā amerikāņiem ir emocionālāki, grūtāk paredzami. Rietumeiropas tautību pārstāvji tiek konstruēti kā vakareio piešu etnotips, uzsverot viņu ārišķīgo un manierīgo iedabu, taču šim etnotipam piemīt arī daudzas simpātiskas īpašības. Tādējādi stāstā ietvertā identitāte nebūtu saucama par pilnīgi ideoloģiski konstruētu, tajā parādās arī piederība pie Rietumu pasaules redzējuma, simpātijas pret to. Latviešu etnotips parādās gan autora iespaidumos, reproducējot padomju ideoloģijai simpātisko "latviešu kalpa" tēlu, gan Pētera Lindes tēlā, taču grūti pierādāms, ka Linde funkcionē kā autoattēls, jo viņš pats identificējas kā "internacionālais revolucionārs", līdz ar to viņa latviskā identitāte ir izplūdusi vai pat pazudusi.

Krievijas pilsoņu kara un internacionālās PSRS kontekstos ir mēģinājums imagoģijas idejas un terminoloģiju piemērot, balstoties politiskajā/ideoloģiskajā "es" un "cits" pretstatā. Kā viena no alteritātēm funkcionē kapitālisti/baltgvardi, kuri tiek attēloti ideoloģiskā nokrāsā kā valdonīgi ekspluatatori, mantkārīgi, tajā pašā laikā dievbijīgi un māņticīgi (ne labā nozīmē). Komiski un ironiski tiek attēloti padomju varas funkcionāri, kuri iesaistās partejiskā darbā pašlabuma dēļ – tekstā viņi tiek

kariķēti, izsmieti. Tādējādi Eidemanis nebaidās parādīt un izsmiet padomju varas trūkumus un ironizēt par tiem. Problemātisks no marksistiski ļeņinskā viedokļa ir arī priekšzīmīgā komunistu Ivanova un baltgvarda Romaņenko pretstats, kur otrais tiek apveltīts ar simpātiskām īpašībām, kas var rezonēt ar lasītāju un radīt pozitīvu recepciju. Visticamāk, arī no politiskā etnotipa viedokļa stāstā neparādās eksplīcīts autoattēls, taču no stāstā ietvertajiem heteroattēliem var secināt, ka stāstītāja identitāte nav viennozīmīga. No vienas puses ir tiecība reproducēt stereotipus un veidot marksistiski ļeņinskai ideoloģijai atbilstošus naratīvus, no otras puses Eidemanis ir atļāvis izsmiet un ironiski aplūkot teju visus stāstā pieminētos tēlus un situācijas, tostarp piešķirot simpātiskus vaibstus padomju tiešajiem antagonistiem.

Bibliogrāfija

Avots

Eidemanis, Roberts (1958). Ielēnkie. *Izlasē*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 367.–427. lpp.

Literatūra

Andersons, Benedikts (2022). *Iedomātās kopienas*. Ābola, Dita (tulk.). Rīga: Jāņa Rozes apgāds.

Beller, Manfred (2007). Perception, Image, Imagology. Beller, Manfred; Leerssen, Joseph (eds.). *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam: Rodopi, pp. 3–16.

Carré, Jean-Marie (1947). *Les Écrivains français et le mirage allemand, 1800–1940*. Paris: Boivin.

Dyserinck, Hugo (1967). Zum Problem der "images" und "mirages" und ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft. *Arcadia*, No. 1, S. 107–120.

Drohobycky, Maria (1995). *Crimea: Dynamics, Challenges and Prospects*. London: Rowman & Littlefield.

Fitzpatrick, Sheila (1992). *The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia*. Ithaca: Cornell University Press.

Guyard, Marius-François (1951). *La littérature comparée*. Paris: Presses Universitaires de France.

Leerssen, Joseph (2007a). Imagology: History and method. Beller, Manfred; Leerssen, Joseph (eds.). *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam: Rodopi, pp. 17–32.

Leerssen, Joseph (2007b). "Image". Beller, Manfred; Leerssen, Joseph (eds.). *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam: Rodopi, pp. 342–344.

Leerssen, Joseph (2017). Stranger/Europe. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, No. 9(2), pp. 7–25.

Leerssen, Joseph (2018). Imagology: On using ethnicity to make sense of the world. *Porównania*, No. 21(2), pp. 9–30.

Lenin, Vladimir (1979). Chto takoe "druz'ja naroda" i kak oni vojujut protiv social-demokratov? *Polnoe sobranie sochinenij. T. 1*. Moskva: Izdatel'stvo politicheskaj literatury, s. 125–346.

- Lippman, Walter (2007). *Public Opinion*. Souix Falls: NuVision Publications.
- Łaksa-Timinska, Ilze (2024). Latviešu modernisms PSRS: Roberta Eidemaņa piemērs. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*, Nr. 29, 29.–42. lpp.
- Martin, Terry (2001). *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Ithaca: Cornell University Press.
- Pageaux, Daniel-Henri (1989). De l'imagerie culturelle à l'imaginaire. Brunel, Pierre; Chevrel, Yves (eds.). *Précis de littérature comparée*. Paris: Presses Universitaires de France, pp. 133–161.
- Smith, Jeremy (1999). *The Bolsheviks and the National Question, 1917–23*. London: Palgrave Macmillan.